

TRADUIR LITERATURA: ÉS POSSIBLE, ÉS NECESSARI I ES POT FER BÉ (I MALAMENT)

Paulo Henriques Britto (2012).
A tradução literária
(Rio de Janeiro: Civilização Brasileira)

El professor Britto, a més de traduir literatura, fa més de trenta anys que ensenya traducció a la Pontifícia Universidade Católica de Rio. El seu punt de vista sobre l'ofici és, doncs, molt complet: en coneix la pràctica i també la teoria, cosa que no és tan freqüent com seria d'esperar —ell mateix en dóna exemples il·lustres, com ara l'opinió de Gregory Rabassa, que menysté la reflexió teòrica i tracta els teòrics de hienes (25)—, ja que sovint qui tradueix no teoritza i qui teoritza no tradueix (gaire). En aquestes dècades, Britto ha seguit de prop l'esclat dels estudis de la traducció i els profunds canvis dins el marc en què aquests se situen, i amb aquest llibre es té la impressió que ha intentat fer una mena de parada, un descans per revisar els propis punts de vista i aclarir-los.

De fet, es tracta d'un llibre d'encàrrec per a una col·lecció divulgativa que explícitament pretén oferir un enfocament «em linguagem acessível, mas preservando a profundidade e o rigor da reflexão» (contracoberta), de manera que és un bon lloc per fer un esforç de claredat i de síntesi. Res millor que haver d'explicar una cosa a algú que no en sap per posar a prova la solidesa dels propis coneixements i descobrir-ne les febleses. L'autor, això ho fa molt bé i amb molt bona voluntat.

Per començar, exposa la concepció que sovint es té de la traducció des de fora, que sintetitza en quatre idees: a) traduir és fàcil; b) només es tracta de saber com es diu cada cosa en una altra llengua; c) si no se sap, en els diccionaris bilingües hi ha la solució, i d) aviat traduiran les màquines. Per rebatre aquestes idees, Britto explica que les llengües categoritzen de manera diferent, és a dir, que «as “coisas” reconhecidas por uma cultura não são as mesmas que as outras reconhecem» (14). I cal, és clar, entendre «coses» en el sentit més ampli que pugui tenir. Aquesta constatació li permet plantejar-se el problema de la intraduïbilitat i exposar de manera molt breu les principals idees que han anat sorgint durant les darreres dècades sobre què és traduir. Cinquanta anys enrere, la traducció era una branca de la lingüística aplicada i els

avenços tant en aquest camp com en les tecnologies de la informació induïen a pensar que ben aviat, en efecte, les màquines ho farien millor que les persones. La constatació que no és així, i l'intent d'explicar per què, dins un marc de canvis importants en el pensament, van abocar la disciplina al famós viratge cultural: no traduïm llengües ni paraules; traduïm textos, i els textos estan indissolublement lligats a la cultura, és a dir, a un marc contingent, variable i profundament històric. Som en plena crisi de l'autoritat i del sentit, el cànon trontolla, els estudis culturals triomfen, els gèneres i les jerarquies literàries es desdibuixen. Si un text avui significa una cosa i demà una altra, o si avui és un model i demà no val res, com podem estar segurs de què «vol dir», quan el traduïm? Si el significat d'un text el construeix la recepció i és, per tant, històric i variable, el traductor no té res fix, estable, on agafar-se. Ningú no pot dir que una traducció s'acosta o no al text que tradueix, perquè el text no té invariant.

Britto exposa breument i amb una gran claredat aquesta evolució del pensament sobre la traducció i altres idees relacionades (el qüestionament de la frontera entre original i traducció, el caràcter polític, interessat, de les decisions de traducció, etc.) a fi de situar el lector en un punt de crisi, un cul-de-sac. La conclusió és que, tot i la brillantor i l'interès de moltes de les idees exposades per autors de gran prestigi en els estudis sobre la traducció (Venuti, Lefevere, Arrojo...), «se aplicadas ao trabalho prático da tradução literária, levariam a imensa maioria dos leitores a rejeitar as traduções feitas com base nelas» (27). De manera que cal replantejar-se què vol dir fer traducció literària, no pas tornant a les posicions essencialistes d'anys enrere, sinó, a partir de les troballes dels teòrics, fer que teoria i pràctica es retrobin. La crítica principal de Britto cap als autors esmentats és l'absolutisme dels seus postulats: que el significat no sigui fix no vol dir que no tingui límits. Que no puguem saber del cert si la traducció d'un text és el reflex exacte del que l'autor volia dir en l'original no significa que no puguem establir criteris transparents per defensar si s'hi acostava més o menys i per què.

En aquest punt, l'autor declara els tres pilars del seu enfocament teòric de la traducció literària, les seves premisses: a) traducció i creació no són el mateix; b) la idea de fidelitat és important, i c) les traduccions es poden avaluar i, per tant, es pot determinar si són millors o pitjors. I tot seguit enuncia les regles del «jogo da tradução» (28). En primer lloc, el traductor ha de pressuposar que el text té un conjunt de sentits específics, i provar de reproduir-los (això inclou les intencions estètiques, formals). I en segon lloc, el text traduït ha de ser fet de manera que permeti «que o leitor da tradução afirme, sem mentir, que leu o original» (28). No es tracta de restaurar l'essentialisme, insisteix l'autor. No és

que haguem de creure en un significat immanent i etern que el text contindria; senzillament hem de «respeitar as convenções do que se entende por tradução, na sociedade e no tempo em que vivemos» (29). Res més antiessencialista, doncs, que el joc de la traducció: una pura convenció històrica, que canvia segons el moment i la cultura, i que l'autor compara a les regles del futbol: ningú no es creu que siguin sagrades, ni immutables, ni eternes, però si toco la pilota amb les mans, una de dues, o he fet falta, o és futbol americà, és a dir, segueix unes altres convencions. El que no puc fer legítimament és dir que, com que les regles del futbol són contingents, sempre que jo vulgui val tocar-la amb les mans. Perquè potser la crítica al prescriptivisme en traducció és pertinent, però cal no oblidar, segons Britto, que la posició de l'investigador de la traducció i de qui fa recerca sobre la fisiologia dels mamífers és diferent: la traducció és una activitat humana pràctica, i no un fenomen natural: «ora, o estudo de uma atividade voltada para um objetivo prático não pode deixar de investigar se e como os objetivos dessa atividade são atingidos» (42), és a dir, és evident que un astrònom no pot ser prescriptivista, no diu com han d'orbitar els planetes i si ho fan bé o malament, però, en canvi, un arquitecte sí que diu (també) com han de ser les cases i sobretot com no han de ser, perquè l'arquitectura és —igual que la traducció— una activitat humana inventada per assolir uns objectius al servei de la humanitat.

Un cop enunciats els fonaments teòrics de la traducció segons Paulo Britto, el llibre entra a tractar aspectes més pràctics sobre la traducció literària. L'autor explica breument les especificitats d'aquesta modalitat i enuncia les dues preguntes bàsiques que, al seu parer, s'ha de fer un traductor literari quan encara un text: «quais as características mais importantes do texto que *devo* tentar recriar de algum modo?», i «quais as características do texto original que *podem* de algum modo ser recriadas?» (50). La resposta no serà única i immutable. Però tampoc no serà radicalment diferent de la d'un altre traductor, si més no en un determinat context històric, si és que el traductor ha acceptat les regles vigents del joc de traduir.

El llibre dedica un capítol a la traducció de ficció i un altre a la de poesia. En el primer, comença per intentar fixar la diferència entre una traducció i un text creatiu: tot i que ambdós remetent a altres textos, la traducció fa un esforç d'acostament, d'identificació amb el text previ —té una «tendència centrípeta»—, mentre que la creació fa l'esforç contrari, d'allunyament, de dispersió respecte dels textos que l'han inspirat —una «tendència centrífuga». L'exemple d'una novel·la traduïda al portuguès i de la qual després el mateix traductor va fer una versió completament domesticada (en la qual els personatges passen a

ser *sertanejos* brasilers) li permet establir la diferenciació: en el primer cas, tot-hom diria que ha llegit tal novel·la de tal autor alemany; en el segon, no. Tot i admetre que les fronteres puguin ser més o menys imprecises, Britto manté, doncs, l'afirmació ja esmentada: traduir i crear són dues coses diferents.

En aquest punt, cal plantejar-se la famosa dicotomia de Schleiermacher: s'ha de fer anar el lector fins a l'autor o deixar-lo tranquil i acostar-li el text? Un acostament radical, com vèiem, amb *sertanejos* en comptes de pagesos alemanys, trenca les regles del joc. Segons Britto, les dues estratègies —domesticació i estrangerització— no són dicotòmiques. A la pràctica, el que sol fer el traductor és adoptar estratègies intermèdies, possibilitat que Schleiermacher negava, de manera que tota traducció se situarà en algun punt entre els dos pols. En quin? Dependrà de diversos factors. Britto en destaca tres: el prestigi de l'autor, el públic a qui es destina la traducció i el mitjà en què es publicarà. Ara bé, després d'admetre que no només els diferents factors en joc, sinó també les modes i les tendències històriques i culturals condicionaran les estratègies traductores, Britto acaba donant una regla orientativa que treu del teòric Henri Meschonnic: traduir el que és marcat per marcat, i el que no és marcat per no marcat, és a dir, fer que allò que el lector de l'original troba estrany, anòmal, cridaner, també li ho trobi el lector de la traducció, perquè «não cabe ao tradutor criar estranhezas onde tudo é familiar, tampouco simplificar e normalizar o que, no original, nada tem de simples ou de convencional» (67). El llibre posa exemples diversos d'aplicació d'aquest principi, sobretot a partir de textos de Henry James, i planteja també diversos problemes relacionats amb l'especificitat de l'anglès i del portuguès: les diferències de categorització, però també d'ideologies lingüístiques; el problema de la distància entre el portuguès col·loquial oral i el literari, o la legitimitat d'usar termes marcats dialectalment o com a argot en les traduccions (quan en la creació no presenten cap inconvenient). I dedica unes pàgines a recomanar diversos recursos que es poden fer servir en portuguès brasiler, i que són especialment útils per als traductors a aquesta llengua, però també per a qualsevol traductor, perquè encara que les solucions proposades siguin específiques, ens mostra fins a quin punt un traductor ha de ser un lector atent.

Quant a la traducció poètica, l'autor admet que potser és un dels camps on es troben posicions més enfrontades i on certs debats com la possibilitat o no de traduir es mantenen més vius. La seva posició, fixada d'entrada, és clara: «um poema é um texto literário que pode ser traduzido como qualquer outro texto literário» (119). Ara bé, en un poema tot és significatiu, i per això el problema de la traduïbilitat és, respecte d'altres textos literaris, un problema de

grau. Amb tot, Britto sembla assenyalar també una diferència qualitativa; respecte de la poesia, la ficció té l'avantatge següent: «uma tradução de um romance de James que não leve em conta seus elementos formais, porém respeite o enredo, será uma má tradução de um romance, mas será um romance de qualquer forma; mas uma tradução de um poema que não leve em conta as opções de forma tomadas pelo poeta pode nem sequer ser um poema» (120). A partir d'aquí, l'autor exposa alguns arguments de posicions contràries i defensa la seva opció, tot amb exemples concrets. D'aquesta manera, mostra admirablement com es pot avaluar una traducció poètica amb elements objectius, o com a mínim explícits i discutibles, cosa que és molt d'agrair quan la majoria dels comentaris que es fan sobre les traduccions (especialment en ressenyes a la premsa) són tan impressionístics i imprecisos que no hi ha manera de saber amb quin criteri es fan (sobretot quan són elogiosos).

El llibret de Britto és una lectura deliciosa. No es pot dir que no contingui elements controvertits o fins i tot molt i molt discutibles, com l'afirmació que l'anglès té molt més vocabulari que la resta de llengües europees; o que és a Nova Guinea o a l'Amazònia on trobaríem algun dels «raros bolsões isolados que ainda existem no mundo» (11) sense contacte amb altres llengües: potser això és més freqüent al Brasil o als Estats Units que en aquests territoris esmentats. Però són qüestions de detall. En general, és provocatiu però no gratuït, qüestiona idees que massa sovint es donen per bones i ofereix elements de reflexió interessantíssims. I és honest: parla del que sap i diu obertament que de tal cosa no en sap. Tot en una obra divulgativa aparentment poc ambiciosa, escrita amb un esforç d'aclarir el que és complex i de fer-se entendre; vaja, que no és (per sort, si se'm permet l'estirabot) ni Derrida ni Meschonnic.

PERE COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona